

**S. MUHAMMED NAKİB EL-ATTAS. İSLÂM METAFİZİĞİNE
PROLEGOMENA: İSLÂM'IN DÜNYA-GÖRÜŞÜNÜN ASLÎ
UNSURLARINA DAİR BİR AÇIKLAMA. ÇEV. İLKER KÖMBE
İSTANBUL: KÜRE YAYINLARI, 2018, 272 SAYFA, ISBN:
9786059125284**

S. MUHAMMAD NAQUIB AL-ATTAS. *PROLEGOMENA TO THE METAPHYSICS OF ISLAM: AN EXPOSITION OF THE FUNDAMENTAL ELEMENTS OF THE WORLD VIEW*. TRANS. ILKER KOMBE. ISTANBUL, KURE PUBLISHING, 2018, 272 PAGES, ISBN: 9786059125284

Ömer Faruk KAHVE

Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Edirne/Türkiye
Research Assist., Trakya University, School of Theology, Edirne / Turkey
omerkahve22@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0223-4275

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Kitap Değerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Received: 27 Eylül /September 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 30 Aralık/December 2021

Yayın Tarihi/Published: Aralık/December 2021

Atıf/Cite as: Kahve, Ömer Faruk. "S. Muhammed Nakib El-Attas. İslam Metafiziğine Prolegomena: İslâm'ın Dünya-Görüşünün Aslî Unsurlarına Dair Bir Açıklama. çev. İlker Kömbe. İstanbul: Küre Yayınları, 2018, 272 Sayfa, ISBN: 9786059125284". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 16 (Aralık 2021), 321-331.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

ÖZ

Birçok din, ekol, ya da farklı düşünce hareketleri tarafından ve kelime anlamı bakımından Aristoteles'in Metafizik isimli eserinden hareketle fiziğin ötesi anlamında Tanrı'ya dair çokça şey söylenmiştir. Endonezyalı yazar Nakib el-Attas da bu konuda farklı dönemlerde kaleme aldığı monografilerin derlenmesiyle bir kitap ortaya koymuştur. Bu kitap metafiziğin İslâmî açıdan değerlendirilmesi, pratik karşılığı ve tasavvuf ile irtibatı da göz önüne alınarak felsefi değerine odaklanmaktadır. Bununla birlikte yazarın üzerinde durduğu ikinci husus ise bu değerden hareketle ortaya konulması gerektiğini düşündüğü bir dünya-görüşüdür. Ayrıca Attas'ın, René Guénon'un fikrî çatısını oluşturduğu Gelenekselci Ekol'ün yaklaşım tarzını benimsediği söylenebilir. Son kertede kitabın İslâm metafiziği hakkında ancak bir giriş mahiyetindedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Metafizik, Felsefe, Nakib el-Attas, Prolegomena.

ABSTRACT

Many religions, schools, or different thought movements have said a lot about God in the sense of beyond physics, based on Aristotle's work called Metaphysics. Indonesian writer Nakib el-Attas also produced a book on this subject by compiling monographs he wrote in different periods. This book focuses on the philosophical value of metaphysics in terms of its evaluation of metaphysics in terms of Islam, its practical counterpart and its connection with tasawwuf. In connection with this, the second issue that the author dwell on is a world view that he thinks should be put forth from the aforementioned value. It can also be said that adopted the approach of the Traditionalist School, which the intellectual basis of which was laid down by the René Guénon. In the last instance, the book is partake of an introduction to the metaphysics of Islam.

Keywords: Tasawwuf, Metaphysic, Philosophy, Naquib al-Attas, Prolegomena.

GİRİŞ

Her ne kadar metafizik denildiğinde fizik âlemdeki imkân durumunun var edicisi şeklindeki, aşkın güç olarak değişimden münezze bir durumdan bahsedilse de metafizik üzerine kurulu düşüncelerde böylesi bir değişmez ilkerin uzlaştığı bir yapı görülmez. Aslen Endonezyalı olan Nakib el-Attas da orijinal adıyla *Prolegomena to the Metaphysics of Islam: An Exposition of the Fundamental Elements of the World View* olarak farklı dönemlerde kaleme aldığı monografilerin derlenmesiyle bir kitap ortaya koymuştur. Bu kitap Türkçe'ye ilk defa 2016 yılında tercüme edilmiş olmakla birlikte bizim değerlendireceğimiz ikinci baskı tam adıyla *İslâm Metafiziğine Prolegomena: İslâm'ın Dünya-görüşünün Aslı Unsurlarına Dair Bir Açıklama*, 2018 yılında yayınlanmıştır. Bu çeviri metinde orijinal yayından yapısal anlamdaki tek fark detaylı indeksin Türkçe çeviriye alınmayışı şeklinde ifade edilebilir.

1. S. Muhammed Nakib el-Attas. *İslâm Metafiziğine Prolegomena: İslâm'ın Dünya-görüşünün Aslı Unsurlarına Dair Bir Açıklama*. çev. İlker Kömbe. İstanbul: Küre Yayınları, 2018, 272 sayfa, ISBN: 9786059125284.

Eser hakkında söylenebilecek ilk şeyin isminde var olan *prolegomena* kelimesi hakkında olması uygun düşmektedir.¹ Zira bu kelime ihtiva ettiği anlam bakımından klasik İslâm eserlerinde sıklıkla görülen *mukaddime* türü bir kitap olduğunu ifade eder. Dolayısıyla yazar daha isim kısmında bir anlamda kitabın kapsamını belirlemektedir. Bununla birlikte önsözde de müellif bu kitapta İslâm metafiziğinin tabiatıyla ilgili ancak temel tezleri ortaya koyduğunu ifade etmiştir (el-Attas, 2018, 9). Nihayetinde eserden elde edilecek verilerin bu doğrultuda değerlendirilmesi doğru tespit için yerinde olacaktır.

Eseri oluşturan bölümlerin farklı dönemlerde kaleme alındığını söylemiştik. Bu süreç 1975 yılı ile başlamış ve 1994 yılı ile tamamlanmıştır. Dolayısıyla yirmi yıla yakın –her ne kadar müstakil bir kitap olması kaygısı güdülmeden yazılmış olsa da- uzun bir süreç sonunda ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca yine uzun bir sürece yayılmış düşüncelerin tezahürü olarak değerlendirildiğinde Attas'ın düşüncelerinin derli toplu bir muhtasarı şeklinde de anlaşılabilir. Fakat bu şekilde derlenmiş olmasının başka bir yönden de kitabın bütünlüğü açısından bazı problemlere yol açtığını da söylemek gereklidir. Kitap bir önsöz, bir giriş, yedi bölüm ve son söz ya da sonuç olarak değerlendirilebilecek bir epilog bölümünden oluşmaktadır. Bu

¹ Mevcut terimin kullanılmasında modern dönemde kaleme aldığı eseriyle Immanuel Kant'ın öne çıktığı da söylenebilir. Bkz. Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, çev. İoanna Kuçuradi, Yusuf Örnek (Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu, 2019).

bölümlerin isimleri şöyledir: “İslâm: Din Kavramı, Ahlâkın ve Edebin Temeli”, “İslâm’da Mutluluğun Anlamı ve Tecrübesi”, “İslâm ve Bilim Felsefesi”, “İnsanın Mahiyeti ve İnsan Nefsinin Psikolojisi”, “Varlığın Keşfi”, “Mahiyet ve Zât Üzerine”, “Varlık Mertebeleri”.

Yazar önsözde kitabın ana konusunu oluşturan metafizik hakkında kısa ve öz değerlendirmelerini sunar. Bu anlamda ona göre metafizik bizatihi kendisinin tespit edilmesi ve ondan hareketle bir dünya-görüşünün (worldview) tesis edilmesi bakımından iki vecihte önem arz eder. Bu metafizik ancak vahye dayandırılırsa gerçeklik ifade edebilir ve bu gerçeklik değişmezdir.

Giriş bölümü nispeten uzun ve detaylıdır. Burada daha temel ilkelere geçilmeden önce sorun tespitleri ve değerlendirmeler yapılmıştır. Dolayısıyla metafiziğe girişin girişi şeklinde anlaşılabilir. Burada ilk vurgusu Müslümanların dünya-görüşünün muhakkak gerçeklik ve doğruluk yani daima doğru bir şeyin tahakkuku olan hakikate bağlı bir metafiziğe dayanması gerektiği üzerinedir. Çünkü bu metafizik ne görülür şeylerden hareket eden felsefeye ne de duyulur tecrübeye dayalı görülmez. Onun temeli vahiydir. Buradan hareketle mevcut dünya görüşlerini tenkit eder. Metafizikten pratik bir faydanın hasıl olması gerektiğini düşünür. Bu anlamda doğru bir dünya-görüşü ortaya koymak gereklidir ki bunun da tek yolu büyük ölçekli bir ontolojik sistemin kabulüyle doğruluk ve gerçeklik, doğruluk ve değerler arasında bütünlük sağlanmasıdır. Burada aslanan vahiydir fakat bu vahiy, ilham ya da sezgiden münezzeh olan ancak Kur’an ve Sünnet’tir. Fakat bunlardan elde edilen kavramsallaştırma akıl, keşf ve tecrübî sezgi ile edilir.

Yazar, İslâm ile diğer dinler, felsefî düşünceler ve mistik tradisyonlar gibi diğer düşünceler arasında mutlak bir ayrım yapar. Çünkü son ve evrensel din İslâm’dır ve ayrıca modernitenin etkisiyle ortaya çıkan anlayışlar gerçeğe ulaşmanın önünde büyük bir engeldir. Attas’ın burada *tradisyonalist* paradigmayı yansıttığı söylenebilir.² Zira o, geleneksellik ve evrenselliği vurgulamakla birlikte Batı ve modernite eleştirisi yapmıştır. Bu eleştirisi temelde İslâm’ın bundan münezzeh oluşunu desteklemek içindir. Burada sekülerlik eleştirisinin de İslâm’da bir karşılığı olmadığını ifade ederek bunun doğurduğu problemleri detaylıca incelemiştir. Bu anlamda geçmişini tamamen tarihsel olarak algılamamanın düşüreceği yanılgıyı vurgulamıştır. Bununla birlikte hali hazırda kullanılan dil taalluk ettiği anlam bakımından Batı zihniyetini yansıttığından doğru ve gerçek dünya-görüşü için Kur’ân’a dayanan kavramların ikâme edilebilmesi ile ilgili geniş bir değerlendirme yapmıştır. Bu yolla İslâm

² René Guénon’un öncülüğünü yaptığı Gelenekselci Ekol’ü (Traditionalist School) kastediyoruz.

metafiziği ise Attas'ın *tevhid* şeklinde ifade ettiği bilgi metodunun etkisindedir. İslâm'da metafizik yatay değil dikey ilerler ve bu ilerleme Hristiyanlıktaki ruhban sınıfı gibi belirli bir zümreye ait olmayıp, pek çok kişi için mümkündür (el-Attas, 2018, 21).

Aristotelesçi İlk Muharrik anlayışı, yine Aristocu madde ve sûret düalizmini ve Plotinusçu sûdur nazariyesini daha geniş anlamda Grek ve Helen düşüncesini reddederek, İslâm metafiziğinin vahiyle olan doğrudan irtibatını vurgular. Çünkü bahsi geçen bu düşünceler ve bunlardan hareketle modernitenin etkisiyle ortaya çıkmış diğer anlayışlar bizim kendi kafa karışıklığımızla birlikte bilginin ifsadına sebep olmuştur. Bu bilgi ediniminde *edeb* bizzat kendisi ve teorik alana etki etmesi bakımından yazara göre büyük önem taşır. Yine bu düşünce ile “Nefsini bilen Rabbini bilir” diye bilinen hadis-i şerife telmihlerde bulunmuştur (el-Attas, 2018, 22-27).

Attas'ın pratiğe dayalı bir metafizik anlayışı üzerinde durması oldukça dikkate değerdir. Zira burada bir yandan İslâm metafiziğinin ilkelerini gösterirken, diğer yandan bu ilkelerin sürekli olarak dünya-görüşü dediği pratik alana geçmesinden söz eder. Bu anlamda Müslüman, İslâm'ın kendine yeterliliğini bilen ve bununla birlikte çağın meydan okumalarından çekinmeyen samimi kimse olmalıdır (el-Attas, 2018, 42-44). Genel anlamda burada metafiziğin esasları ve tesisi için gerekli unsurları ortaya koyma hedefiyle birlikte bunun için gerekli olan bilgi ve bilgi düzeylerinin de bozulup yozlaşmasını doğuran sebepleri tespit ederek bunların aslî anlamlarına ircâ edilebilmesi için gerekli olan formlar gösterilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde din, terim olarak dört farklı anlama indirgenmiş ve bu anlamlar üzerinden yazarın ilk bölümde yaptığı önermeye istinaden dört farklı kelime, Kur'ân ve sünnete dayanmak suretiyle kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır (el-Attas, 2018, 45-60). Din hakkında yapılan tanımlamalar, metafiziğe geçiş öncesi İslâm'ı doğru bir zeminde ele almak gereksiniminden kaynaklanmış gibi görünmektedir. Fakat burada konunun dağınık şekilde verildiği söylenebilir. Buna karşın yazar burada din tanımından yola çıkarak İslâm'a bir tanımlama getirmiş ve buradan hareketle bilgi meselesinde Batı-İslâm diyalektiği kurarak (el-Attas, 2018, 76-83) İslâmî metafiziği doğrudan ilgilendiren ve müellifin de mârifet şeklinde ifade ettiği bilgi türünü açıklayarak metafizik düşüncesine iliştiirmeye çalışmıştır. Ancak bu bilginin elde edilmesi -yazarın bu bölüme kadar toplumsallığın üzerinde durmasına karşın- ferdiyete yani makrokozmosun yegâne temsilcisi olan insanın bizatihi kendi ile ilişkisine bağlanmıştır (el-Attas, 2018, 60). Ayrıca bu ilişki, insan ve Allah veçhesinden olmak

bakımından bazı şeyleri iktiza ettirir. Bunlar, insan veçhesinden *samimiyyet* ve *ibadet*; Allah veçhesinden ise *lütuf* şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu bilginin kazanımı ne tamamen kesbî ne de tamamen vehbîdir. Ayrıca giriş bölümünde örtük şekilde ifade edilen ve tasavvuf metinlerinde sıklıkla atıfta bulunulan pek çok hadis-i şerif burada zikredilmiştir. Dolayısıyla yazar burada İslâm metafiziği şeklinde ifade ettiği şeyde tasavvufî bir yaklaşım sergileyeceğinin sinyallerini vermiştir. Hatta daha açık ifadelerle metafiziği tekevvün üzerindeki mülahazalardan azade bir şekilde bizatihi Varlık'ı tasdik etmek olarak tanımlar. Ancak bunun idrakinde –seyrüsülük esnasında gerçekleştiği bilinen- öznel, mistik ve nefsî tecrübelerin etkili olduğunu söylemiştir (el-Attas, 2018, 71).

İkinci bölüm *mutluluk* (saadet) kavramına verilen anlam ve kişinin metafizik ile ilişkisini göstermek üzerine kaleme alınmıştır. Nitekim *mutluluk*, en yüksek noktası ile değerlendirildiğinde Rû'yetullaha, dolayısıyla yüce bir metafizikle doğrudan irtibatlı şekilde tanımlanmıştır. Ayrıca mutluluğun dünya ile ilişkisi yanında, ahiret ile olan bağlantısı konunun metafizik alana taalluk etmesinde önemli görülür. Bu anlamda mutluluk, müellif tarafından bilgi ve iyi ahlâka dayandırılır. Dünyevî açıdan mutluluk, nefis ile irtibatlıdır ki nefse farklı isimler konulmuş olup esas itibarıyla manevî bir cevherdir. Nefsin dünyevî olanla ilişkisi açısından yazar tarafından üçlü bir tasnifle açıklanan mutluluk, ona göre metafizik yapabilmek için gerekli olan yöntemin bir parçasıdır: Bu üçlü tasnifin merhalelerini de şöyle isimlendirmiştir: *nefsiye*, *bedeniye*, *hâriciye*.

Yine aynı bölümde indeterminist bir ahlaktan söz edilmiştir. Ancak bununla birlikte amel ya da lütuf gereklidir. Felsefî olarak tarif edilen faziletler, dini düzeyde elde edilebilecek faziletlerden daha aşağı bir mertebede bulunur ve hakiki bir mutluluğun elde edilmesini sağlayamaz (el-Attas, 2018, 87). Bu anlamda Attas, antik Yunan felsefesinde ve modern filozoflar nezdinde değerlendirilen bu konunun tahlilini yaparak eleştiriler getirir. Ancak bununla birlikte felsefe yoluyla elde edilmiş faziletlerin dinle çatışmadığı müddetçe ve getirebileceği faydaları dinle uyumlu hâle dönüştürebilecek bir yorumla kabul edilebileceğini söyler. Dolayısıyla o, salt bir felsefe veya dinî olmayan düşüncenin reddi gibi bir tutum içerisinde değildir. Yazar ayrıca dini faziletleri zahirî ve bâtınî olarak ikiye ayırarak zahirî ibadetler düzeyine indirgemiş ve bâtınî olan faziletleri kalbin faaliyetleri şeklinde yorumlamıştır (el-Attas, 2018, 89). Attas bu faziletleri şekâvet kavramıyla bir düalite içerisinde yorumlayarak dinî faziletlerin bilgi ile ilişkisini ele almış ve bu ilişki yakîn ile ifade etmiştir. Yani mutluluk doğrudan bilgi ile ilişkilendirilmiş ve bu anlamda tamamen metafizik

alandan açılmıştır (el-Attas, 2018, 90-98). Ancak burada bir mertebelenendirme durumundan bahsedilebilir. Bu bağlamda dünyevî mutluluğu es geçmeyen bu tavır, ancak ikinci ve hatta ahirete taalluk eden üçüncü derecesi ile yazara göre asıl metafiziği oluşturan bütünlüğün tam ortasında durmaktadır.

Sonraki bölümde yazar, bilim ve felsefenin bilgiye dair tutumunu inceleyerek burada bir tutarsızlık bulunabileceğini ifade eder. Çünkü onun değerlendirmesine göre bilim ve felsefe değişime her zaman ihtimal tanımaktadır. Böylelikle Attas'ın bu bölümde kapsamlı bir bilgi ve bilginin kaynakları değerlendirmesi yaptığı söylenebilir. Bilgi üzerindeki bu aksiyomlar rasyonalizm ve empirizmin, otorite ve sezgiyi akıl ve tecrübeye indirgemelerinin reddi üzerinden bunları yeniden kavramsallaştırma yoluyla inşa etmek şeklindedir. Bu anlamda akıl, soyutlama yoluyla düzenleme yapan zihnî meleke; sezgi ise, var olanların hakikatinin idraki anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sezginin metafizik sistem içerisinde ancak *bekâ* mertebesine ulaşmış kişide bulunması mümkün olabilir. Bu itibarla yazarın inşa etmek istediği metotla, modern bilim ve felsefede bulunan zihnî metot açısından benzerlikler bulunsa da bilginin kaynağı açısından çok açık bir fark bulunmaktadır. Zira modern bilim ve felsefe bu bilgiyi bizatihi zihni faaliyette ararken, yazar aşkın bir varlığa işaret etmektedir. Bilgi, bilgiyi elde etme yolları ve bu yolların nitelikleriyle birlikte derecelerinin oldukça detaylı anlatıldığı bu bölüm, kitabın bilgi bakımından metafizik sistem hakkındaki en detaylı ve en önemli bölümü olarak görülebilir. Zira yazar, tarif ettiği metafizik sisteminin çerçevesini neredeyse tamamen aktarmıştır. Bu anlamda akıl, sezgi ve tecrübe, bilim ve felsefedeki indirgenmiş düzeyine nispetle yeniden kavramsallaştırılmış ve derinlemesine incelenmiştir.

Değişme ve süreklilik konusunda yazarın sistemi, eleştirdiği sistemlerden farklılık arz etmekte olup bunlara ilaveten Allah'ın isim ve sıfatlarının tezahür ettiği *ayân-ı sâbite* şeklindeki üçüncü bir metafizik kategori gerektirmektedir. Aristotelyen yaklaşımın izin vermediği bu üçüncü kategorinin zemini belki de bizzat bu kategorinin imkânsızlığı üzerine temellendirilebilir. Esasen bu husus İslâm düşünce geleneğinde temel meselelerden biridir. Sonuçta tüm bunlarla birlikte Attas'ın inşa etmek istediği bilim felsefesi, İslâm metafiziğinin temellerini teşkil eden bu çerçeveler içerisinde yer almaktadır.

Dördüncü bölümde bilgi konusundan, insan ve insanın özelliklerine geçiş yapılmıştır. Böylelikle tarifi verilen bilginin insanda bulunduğu karşılık ile ortaya çıkan vasıfları anlatılmıştır. Bu karşılığı idrak olarak tanımlayan müellif, dış duyular ve iç duyular şeklinde

bir ayırım yapar. Dış duyular, havâs-ı hamse olup; iç duyular *hiss-i müşterek*, *kuvve-i hayaliyye*, *kuvve-i vahime*, *kuvvei hafıza ve zâkire* ve son olarak *kuvve-i mütehayyile* şeklinde ifade edilmiştir. Bu dış duyuların ehemmiyeti akılla kurulacak irtibat açısından önemlidir. Zira bu metafizik sistem doğrudan burayla ilgilidir. Burada da nâlık olan nefsin taalluk ettiği akıl alanından söz edilebilir. Bunun da en üstün mertebesi yazarın *el-aklu'l-kudsî* şeklinde ifade ettiği müstefad akıldır. Bunlar da bölüm içerisinde tablo oluşturulmuş şekilde bir bütün olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda nefis ve akıl üzerinde durulmuştur. Önceki bölümlerde genel olarak Gazzâlî'ye atıflar yapıldığı görülmektedir. Bu bölümde ise Gazzâlî ile birlikte İbn Sina'nın düşüncelerinden de yararlanılmıştır. Ancak bu iki müellifin yalnızca birbirine yakın olarak değerlendirilebilecek düşünceleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde de sıklıkla görüldüğü üzere kitabın genelinde Attas'ın nefsin iki boyutu meselesini sıklıkla gündeme getirmesi, tekrara düşmesi açısından kötü bir yazarlık olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte yazar soyutlama kabiliyetine ve bunun gerekliliğine sıklıkla vurgu yapmasına karşın neredeyse her bölümde meseleleri somutlaştırma yoluyla izah etmeye çalışmıştır.

Varlığın keşfi isimli bölüme kadar çerçevesi belirlenen ve "nasıllığı" anlatılan metafiziğin, beşinci bölümde ve takip eden diğer iki bölümde "ne olduğu" anlatılmıştır. Bu anlamda bu üç bölümün birbirinin mütemmimi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu bölümleri birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır.

Müellif, İslâm metafiziğinin modern felsefe ve bilimin genel kanaatlerinden tamamen farklı oluşunu tekrarlar. Zira İslâm metafiziğinde *keşf* çok mühim bir konuma sahiptir. Buradan da anlaşılacağı üzere tarif edilen metafizik sistemde tasavvufî kavramlar ön plandadır. Ancak *keşfin* buradaki konumu, metafizik hakîkate ulaşmanın husûsî bir anlamına işaret etmektedir. Bu anlamda böyle bir husûsiyet veya seçkincilik de elbette bir görüş olarak kabul edilebilir. Fakat yazarın bilhassa ilk bölümlerde dünya-görüşü şeklinde nitelendirdiği durum açısından ve dünyevî durumu şekillendirmesi beklenen metafiziğin bu alana uyarlanması konusunda *keşfin* keyfiyetinin buna elverişliliği çerçevesinde büyük bir problem teşkil etmektedir. Kitapta *epistemolojik* olarak felsefî yöntem kabul edilmekle birlikte, metafiziğin tahakkuku bizatihi eylemle ve dolayısıyla tasavvufî metot ile irtibatlandırılmıştır. Yazar bu anlamda *nefsten* ayrılmayı iki kademedele almış ve bu anlamda ilk ayrılma *fenâ* iken, ikinci ayrılma tekrardan dönüşü ifade eden *bekâdır*. Her sonuçta Allah'ın Zât'ını bilmek muhaldir. O ancak isim ve sıfatlarının tecellî yoluyla ve ancak bu boyutuyla mahdut olarak

bilinebilir. Bu bilmek de ruhî bir idrak mertebesi olup *zevk* kelimesi ile tarif edilmiştir. Çünkü doğrudan tasdik ancak bu tür bir *keşf* ile elde edilen bilgi türüdür (el-Attas, 2018, 153-181).

Buradan itibaren varlık âlem ilişkisinin ele alınmasıyla birlikte varlık hakkında mahiyet tartışmasına geçilmiştir. Burada mahiyet ve zâta dair felsefî bir tartışma yürüten müellif, sonuçta mahiyeti ilahî isimler olarak değerlendirmiş ve bu anlamda vahdet-i vücuda teşmil olunabilecek bir görüş ortaya koymuştur. İlahî isimler teorisi bu görüşün önemli bir parçasıdır. Bundan dolayı yazar, mahiyet aracılığı ile hem Yaratan'ın vasıflarını tespit etmeye hem de yaratma fiilinin tekabül ettiği durumları göstermeye çalışmıştır (el-Attas, 2018, 183-200). Bu anlamda Attas, Allah'ın hareketsiz durumda bulunduğu şeklindeki görüşleri reddederek daimî bir dinamiklikten söz eder. Böylelikle âlemde sürekli bir tecdidin varlığı fikrini öne sürerek vahdet-i vücud düşüncesine yaklaşmış ve varlığı merâtib üzerinden anlatmıştır. Bu da bahsedilen metafiziğin son halkasını oluşturuyor denilebilir. Zira buradan itibaren varlığa dair idrak, bu mertebeler yolu ile tamamlanacaktır. Bu itibarla varlık, altı mertebede ele alınmıştır. En üstte yazarın hakikat dediği ve hiçbir taayyünden söz edilemeyen “lâ-taayyün” mertebesi bulunur. En aşağısı ise şهادet âlemi ismini verdiği görünür âlem anlamına gelen, altıncı mertebedir. Her bir mertebenin detayı, ifade bakımından yenilikçi görünse de anlam bakımından *hazerât-ı hamse* düşüncesini ihtiva etmektedir. Bu anlamda müellifin alana katkısı olarak değerlendirilebilecek yönü meselenin ifade boyutunda tebârüz etmektedir (el-Attas, 2018, 219- 231). Ayrıca mertebeleri açıklamakla birlikte kelâmcılar, filozoflar ve mutasavvıfların metafizik hakkındaki görüşlerinin detaylı bir karşılaştırmasını yapar. Burada yazarın düşüncesindeki önemli husus, metafizik yapan zümrenin yalnızca mutasavvıflar olduğu şeklindeki değerlendirmesidir. Bu mutasavvıflardan kasıt da esas olarak İbnü'l-Arabî ve takipçileridir.³ Yukarıda söylediğimiz şekilde metafiziğin tesisinde müellif de açık şekilde sûfileri takip etmektedir. Çünkü özetle kelâmcılar ve filozofların ekseriyeti, hâricî âlemdeki şeylerin zât ve vücûdun terkibinden oluştuğu düşüncesine bağlıdır. Metafizikçiler dediği mutasavvıflar ise bunun tam tersini öne sürmektedir. Zira vücûd, hiçbir şeye ilişmeyendir ve bizatihi şeyin kendisidir. Buna karşın sonuçta müellif, metafizikçileri özcü olması bakımından Eş'arî düşünce ile uyum içerisinde görmüştür.

Epilog şeklinde ifade edilen bölüm ise âlemin altı günde yaratılması ile ilgili ayetin bir tefsir denemesi şeklindedir. Yazar bu ayet hakkında yapılmış tefsirlerin genel olarak zâhirî

³ İbnü'l-Arabî ile birlikte tasavvufun metafizik dönemine geçilmesi hakkında bkz. Ekrem Demirli, “Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvufun İlim Olma Mücadelesi” (Demirli, 2016, 20-25).

açıdan ele alındığını belirtmiştir. Fakat varlığın altı mertebesi düşüncesinin tefsirin zahirî yönüne zarar vermeksizin bu ayetin bir tefsiri olabileceğini ifade etmiştir. Önceki bölümlerde ele aldığı mertebeleri, bu bölümde yaptığı yorumların bir parçası olarak ele almıştır. Ancak esasen zâhirî yorumun esas anlamda varlık mertebelerinin yalnızca sonuncusuna tekabül ettiğini ve bu açıdan yetersiz kaldığını da belirtmiştir. Genel anlamda altı günde yaratma hususunda varlık mertebelerinden hareketle yapılmış böylesi bir yorum her ne kadar yeni bir yaklaşım tarzı olarak değerlendirilebilecek olsa da, yapılan izahların içeriği önceki bölümden farklı değildir. Bu anlamda yazarın tekrara düştüğü söylenebilir.

Tüm bölümler göz önüne alındığında yazar, neredeyse her bölüm sonunda o bölümü özetleyen birkaç paragraf kaleme almıştır. Bu açıdan kitabın farklı düzeylerdeki okuyucuya hitap etme gayreti ve bu bağlamda anlaşılır olma kaygısı güttüğü söylenebilir. Ayrıca yer yer tablolara başvurmak suretiyle anlatılanlar sistematik bir biçimde gösterilmiştir. Kitap boyunca bilgi meselesinde Gazzâlî'nin, insan ya da onun meleke ve istidatları açısından nefis ve akıl hususunda Gazzâlî ve İbn Sina'nın ve son olarak doğrudan varlıkla ilgili bölümlerde İbnü'l-Arabî'nin düşüncelerine yer verilmiştir. Buna karşın yazarın -satır aralarında verdiği izlenime göre- yöntem önerisinin Molla Sadrâ'dan hareketle olduğu söylenebilir (el-Attas, 2018, 181). Bu anlamda İslâm düşünce birikiminden son derece efektif bir biçimde yararlandığı söylenebilir. Çünkü farklı düşünce geleneklerine sahip kişilerden azamî derecede istifade etmiş ve onların daha çok birbirine yaklaşan görüşleri üzerinde durmuştur. Bu anlamda yazarın bu tutumun kapsayıcı ve bütüncül olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak bu kitap, felsefe ve bilimin yöntem açısından İslâmî anlayışla çatışmadığı düşünülen yöntemlerinden faydalanarak, bilhassa modernitenin menfi tesirlerinin bulunduğu birçok kelimenin Kur'an ve Sünnet'e başvurulması yoluyla yeniden kavramsallaştırılması gerektiğini savunan bir çalışmadır. Bununla beraber metafiziğin tasavvufî unsurlara ve bilhassa İbnü'l-Arabî düşüncesine yaklaştırıldığı yönlerinden hareketle vahdet-i vücûd düşüncesinin bir yorumu olarak değerlendirilebilir. Derleme bir kitap olmasından ötürü bu konuda ne kadar başarılı olduğu tartışmalı olsa da, müellifin bir yöntem sunmaya çalıştığı söylenebilir. Ancak bu yöntem, yeni bir teorinin inşası değil; nüvelerine gelenekte rastlanıldığı ölçüde bir yorum denemesidir.

KAYNAKÇA

Demirli, Ekrem. “Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvufun İlim Olma Mücadelesi”. *Nazariyat İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/4 (Nisan 2016), 20-25.

el-Attas, S. Muhammed Nakib. *İslâm Metafiziğine Prolegomena: İslâm'ın Dünya-görüşünün Aslı Unsurlarına Dair Bir Açıklama*. çev. İlker Kömbe. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.

Kant, Immanuel. *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*. çev. İoanna Kuçuradi, Yusuf Örnek. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2019.